

Людмила Шапенко

Навчально-науковий Юридичний інститут Національного авіаційного університету, Україна

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ В МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВИХ ВІДНОСИН

Liudmyla Shapenko

Educational and Research Law Institute of National Aviation University, Ukraine

LEGAL FACTS IN THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION OF INSURANCE RELATIONSHIPS

The article deals with the analysis of existing scientific ideas about legal facts in the mechanism of legal regulation, in particular with their role and place in the system of legal effect on the insurance relationships in modern conditions of domestic jurisprudence development. The author's attention is paid to the understanding of legal facts as specific life circumstances which by force of legal standards serve as the basis of appearance and functioning of insurance relationships, as well as specifying subjective rights and obligations of participants of these relationships. On the basis of the scientific research it was concluded that, although legal facts have only secondary functional character, they occupy a prominent position in the system of legal regulation, as they are the legal instruments that provide regulatory effect of legal standards, participate in organizing legislation and its application, largely by giving them the right vector and affecting their efficiency.

Key words: legal facts, mechanism of legal regulation, insurance relationships, legal relationships, legal regulation.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасній правовій науці механізм правового регулювання суспільних відносин сприймається не як статична система способів, прийомів і засобів, а як складна, цілісна у своїх функціональних проявах система, що перебуває у стані безперервного руху. Механізм правового регулювання, будучи нормативно-організованим комплексним процесом, забезпечує функціонування правових норм за допомогою різноманітних правових засобів. Серед таких засобів чільне місце посідають юридичні факти, які, хоч і мають допоміжний характер, виконуючи лише функціональну роль в процесі правового регулювання страхових відносин, є рушійними чинниками ефективного використання і застосування норм права та успішного здійснення правових відносин в процесі страхування.

Як в теорії, так і на практиці визнано, що суспільні відносини, в тому числі і страхові, виникаючи на основі юридичних фактів, набувають особливої правової форми і стають правовими відносинами з точно визначеним правовим статусом всіх його учасників (суб'єктів). Разом з тим, враховуючи той факт, що розвиток суспільних відносин завжди зумовлює трансформацію правової дійсності, необхідним є вивчення сучасних підходів до визначення поняття, сутності та змісту юридичних фактів з метою вдосконалення механізму правового регулювання страхових відносин та підвищення результативності юридичної практики.

Актуальність окресленої тематики зумовлена і її дискусійністю на теоретичному рівні та відповідно відсутністю однозначного тлумачення науковцями поняття юридичних фактів, а також їх призначення в процесі впорядкування соціальних зв'язків та забезпечення реалізації суспільних інтересів, зокрема в сфері страхування.

Аналіз досліджень і публікацій. В загальній теорії права та домінуючих галузях права дослідженням поняття та місця юридичних фактів в механізмі правового регулювання суспільних відносин займалися такі вчені як М. С. Кельман, Л. В. Козловська, М. І. Козюбра, А. В. Коструба, О. Г. Мельник, О. В. Петришин, С. П. Погребняк, О. І. Полонська, В. С. Смородинський, Ю. Г. Собчук, О. О. Тихомиров, А. А. Шафалович, Р. Б. Шишка, І. М. Шопіна та ін., праці яких склали теоретичну основу даного дослідження. Проте вважати дану проблему вичерпаною неможливо, адже динамізм розвитку суспільних відносин зумовлює потребу постійного вивчення

вже розроблених питань з метою їх адаптації до вимог нового часу. Також досить необхідним на теоретичному рівні залишається розкриття змісту та характеру юридичного факту як невід'ємного елемента механізму правового регулювання у сфері страхування, що зумовлює виникнення, зміну та припинення страхових правовідносин.

Мета статті полягає в аналізі існуючих наукових уявлень про еволюцію юридичних фактів, а також їх роль та місце в системі правового впливу на страхові відносини в сучасних умовах розвитку вітчизняної юриспруденції.

Виклад основного матеріалу. Як вже наголошувалося, юридичний факт являє собою складну, багатогранну та дискусійну категорію правої науки, адже теоретичні питання юридичних фактів досліджуються як в теорії правовідносин, так і механізмі правового регулювання. А підходи до визначення поняття юридичного факту не відрізняються одноманітністю, і це пов'язане з тим, що в своєму змісті воно відображає явище як матеріального, так і ідеального (юридичного) характеру.

В теорії права юридичні факти традиційно визначаються як життєві обставини, з якими норми права пов'язують настання певних правових наслідків – виникнення, зміну та припинення правових відносин¹. Спираючись на думку А. В. Коструби, слід зазначити, що таке традиційне визначення дещо звужує зміст юридичних фактів, адже воно не враховує, що певні життєві обставини не лише трансформують правовідносини, а й можуть породжувати право- та дієздатність, а також не кореспондуючі один одному суб'єктивні права і юридичні обов'язки².

Дещо ширше розуміє поняття юридичних фактів М. І. Козюбра: «Юридичні факти – це конкретні життєві обставини, що прямо або опосередковано визначені гіпотезою норми права і з наявністю та/або відсутністю яких норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правових відносин»³. На необхідності існування саме конкретних життєвих обставин для трансформації правовідносин наголошують і О. О. Тихомиров та О. І. Полонська, які характеризують юридичні факти як об'єктивно існуючі у певний момент часу в певному місці, передбачені й закріплені нормами права життєві обставини, явища дійсності, що спричиняють правові наслідки⁴. Дані визначення є більш прийнятними для тлумачення сутності юридичних фактів як елемента механізму правового регулювання страхових відносин, адже в них акцент робиться на певних, тобто конкретних, життєвих обставинах, за наявності чи відсутності яких закон передбачає виникнення, зміну та припинення відносин у сфері страхування, а також конкретизацію прав та обов'язків учасників страхових відносин.

Аналіз юридичної літератури доводить існування й інших підходів до визначення поняття та змісту юридичних фактів. Зокрема, О. Г. Мельник формулює власне визначення юридичних фактів як явища об'єктивної дійсності, що існує у формі подій та дій (дії або бездіяльності), яке призводить до виникнення, зміни або припинення суспільного відношення та характеризується здатністю для юридичної оцінки, яка є підставою для висновку про можливість використання, виконання чи застосування норм права з метою регулювання породженого цим явищем суспільного відношення⁵. Запропоноване визначення доводить важливість юридичних фактів у процесі правового регулювання, що полягає у їх можливості юридично забезпечити трансформацію правових відносин, в тому числі і страхових.

Р. Б. Шишка, досліджуючи механізм регулювання господарських правовідносин, зазначає, що юридичні факти будучи елементом такого механізму, породжують, змінюють і припиняють суб'єктивні юридичні права та обов'язки конкретних суб'єктів, і відповідно конкретні правовідносини⁶. Дане визначення здебільшого розкриває юридичний зміст юридичних фактів, залишаючи осторонь їх матеріальну основу.

¹ Петришин, О.В., Погребняк, С.П., Смородинський, В.С. (2014). *Теорія держави і права*: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. Харків: Право, 240.

² Коструба, А.В. (2011). Поняття юридичних фактів та їх ознаки в цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*, 1, 169.

³ Козюбра, М.І. (2015). *Загальна теорія права*: підручник. Київ: Ваіте, 233.

⁴ Тихомиров, О.О., Мікуліна, М.М., Іванов, Ю.А. та ін. (2016). *Теорія держави і права*: навч. посіб. для підгот. фахівців з інформаційної безпеки. Київ: Кондор-Видавництво, 193.

⁵ Мельник, О.Г. (2015). Поняття юридичних фактів як підстав виникнення, припинення та трансформації правових відносин у сфері реалізації судової влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 33, 34.

⁶ Шишка, Р.Б. (2015). *Господарсько-правове регулювання суспільних відносин в Україні*: монографія. Київ: «МП Леся», 60.

Останнім часом більшість науковців вказують на необхідності подвійного розуміння юридичного факту. Так, Ю. Г. Собчук та Л. В. Козловська, враховуючи матеріальний та юридичний аспекти юридичних фактів, розглядають їх подвійну природу: як факти-реальності та як факти-моделі¹. По своїй суті таке тлумачення розширює розуміння змісту юридичних фактів, оскільки ці правові явища є реальними життєвими обставинами, які призводять до юридичних наслідків лише за умови закріплення їх прямо чи побічно в нормах об'єктивного права. Проте визначати нормативну модель певних життєвих обставин, з якими пов'язується рух правовідносин, як факт-модель не зовсім коректно. Адже, беручи до уваги етимологічне значення поняття «факт», слід зазначити, що воно відображає явища (обставини) реальної дійсності, тобто ті, які вже існують чи існували в минулому. А отже, більш доцільним у даному випадку є використання терміна не «факт-модель», а «правова модель обставин». Саме у правових моделях обставин закріплюються ті юридичні умови, настання яких зумовлює визнання того чи іншого факту юридичним, а їх сукупність відповідно є підставою виникнення правових наслідків. Іншими словами кажучи правова модель обставин моделює певні фази у поведінці суб'єктів, які в майбутньому формують кінцеву мету.

Вищезазначене може бути покладене і в основу визначення змісту юридичних фактів як елементна механізму правового регулювання страхових відносин. Але при цьому необхідно зазначити, що факт-реальність не здійснює додаткового моделювання страхових правовідносин, оскільки таке правовідношення та його нормативна модель є якісно різними рівнями, а перенесена модель в реальну дійсність є трансформованою моделлю, сутнісною ж ознакою трансформації завжди буде факт-реальність.

Підґрунтям таких висновків також слугують і наукові розробки І. М. Шопіної, яка, розглядаючи юридичні факти як елемент механізму адміністративно-правового регулювання управління органами внутрішніх справ, вказує, що вони забезпечують перехід від загальної моделі прав і обов'язків до конкретного втілення їх у площину реального життя, оскільки саме з ними норма права пов'язує виникнення, зміну та припинення правових відносин. Юридичний факт виступає з'єднувальним елементом між нормою права та правовідносинами, тим самим дозволяючи реалізувати приписи правової норми у конкретні правовідносини². Тобто у формуванні правового механізму юридичні факти, які впливають на трансформацію страхових відносин, є тим активним елементом, що пов'язує норму права та правовідносини у сфері страхування шляхом переведення абстрактних нормативних приписів у конкретні обставини дійсності.

Наголошуючи на регулятивному потенціалі юридичних фактів для правової системи, А. А. Шафалович розглядає систему юридичних фактів, які чітко окреслені в джерелах права та достовірно встановлені, як одну з найважливіших гарантій законності. Проте зазначає, що стрімкий розвиток суспільних відносин досить часто вступає у протиріччя з діючим законодавством і в законі не завжди відображаються всі нюанси юридичних фактів. Необхідним за таких умов на думку науковця є розширення переліку джерел права поряд з нормативно-правовими актами³. Вищевказаний підхід до розуміння юридичних фактів є особливо важливим з урахуванням того, що не право породжує юридичні факти, вони виникають та існують поза ним, але право надає їм статусу юридичних з метою їх регуляції і впорядкованості суспільного та державного життя⁴. Правова система, яка залежить від велінь законодавця визнати чи не визнати факт правовим, не може швидко реагувати на розвиток різноманітних суспільних відносин, тому розширення переліку джерел права повинне мати місце, адже факти реальної дійсності, що викликають юридичні наслідки, іноді виникають раніше правових норм і є їхньою передумовою. Мається на увазі, що юридичні факти не просто беруть участь у формуванні законодавства і практики його застосування, а значної мірою задають їм необхідний вимір та впливають на їх ефективність.

¹ Собчук, Ю.Г. (2012). Юридичні факти в механізмі правового регулювання відносин неплатоспроможності банків. *Правовий вісник Української академії банківської справи*, 1(6), 106; Козловська Л. В. (2015). Функції юридичних фактів у динаміці підстав спадкових правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 30, 133-134.

² Шопіна, І.М. (2011). *Адміністративно-правове регулювання органами внутрішніх справ України*: монографія. Київ: «МП Леся», 149.

³ Шафалович, А.А. (2013). Новации в теории юридических фактов в свете развития правовой системы Республики Беларусь. *Научные труды Белорусского государственного экономического университета: юбилейный сборник*. Минск: БГЭУ, 533.

⁴ Кельман, М.С. (2016). *Загальна теорія держави і права*: підручник. Київ: Кондор-Видавництво, 416.

Досліджуючи місце юридичних фактів в механізмі правового регулювання відносин, слід вказати на таку істотну їх ознаку як системність. Оскільки одиничний юридичний факт не може слугувати підставою існування страхових правовідносин та правовідношення зі страхування зокрема, юридичні факти у зазначеній сфері правового регулювання повинні розглядатися як комплекс різних за характером явищ, взаємодія яких призводить до руху страхові правовідносини (прав та обов'язків їх суб'єктів). А отже, поряд з регулятивною функцією юридичні факти забезпечують ще й функцію поєднання різних елементів в систему задля приведення механізму правового регулювання в дію, але основною передумовою обов'язково повинен слугувати системний взаємозв'язок та взаємовплив між ними. Дійсно, страховим правовідносинам, в силу своєї специфіки притаманний високий ступінь організованості та єдності, що передбачає також наявність специфічних зв'язків, які можуть виникнути тільки в результаті поєднання фактичних обставин, що мають юридичне значення, в єдину систему. При цьому конкретна фактична обставина отримує значення юридичного факту за умови її здатності приведення в рух іншого елемента правового механізму, що визначає його функціональне призначення (наприклад, укладення договору страхування, сплата страхових внесків, настання страхового випадку тощо).

Вищевказане дозволяє зробити висновок, що механізм правового регулювання страхових відносин приводиться в дію не простою сукупністю юридичних фактів, а складною системою фактичних обставин, що мають юридичне значення, для якої характерним є особливий зв'язок, чітка ієрархія і послідовність у накопиченні. Для страхових правовідносин притаманна наявність як фактів незавершеного юридичного складу, що є правопідготовлюючими, так і правовстановлюючих фактів, які закривають ланцюг незавершеного юридичного складу. На відміну від більшості інших комплексів явищ та процесів, де випадковість поєднання не є перепорою для виникнення юридичних наслідків, факти в даній системі не можуть бути випадковими, оскільки вони мають певне поєднання у відповідності з кінцевими цілями, які мають економіко-правове значення. При цьому кожен етап правового регулювання, призводячи до руху свою фактичну основу, сприяє появі нових юридичних фактів, що, в свою чергу, сприяє активізації наступного етапу правового регулювання страхових правовідносин.

У сучасній юридичній літературі досить дискусійним є питання щодо надання юридичним фактам самостійності. Дана позиція звісно є не безпідставною, так як до наслідків настання юридичного факту відносяться не лише рух страхового правовідношення (його виникнення, зміна та припинення), а й наслідки реалізації правосуб'єктності учасників страхових правовідносин, а також наслідки захисту суб'єктивних прав страхувальників. Також виконання юридичними фактами функції забезпечення гарантій законності, підкреслює їхню значимість в механізмі правового регулювання. А широта та розгалуженість функціональних зв'язків юридичних фактів свідчить про їх системоутворюючу функцію для правової системи, оскільки система юридичних фактів є всеохоплюючою, пронизуючою та об'єднуючою всі галузі права в єдину правову систему. Разом з тим, слід погодитись із А. А. Шафалович, яка оцінює юридичні факти як несамостійний елемент правового регулювання та вказує на невизначеність їх місця у цьому механізмі, оскільки вони присутні на всіх стадіях правового регулювання. Їхня роль у механізмі правового регулювання полягає не в сутнісному компоненті правовідношення чи права, а лише у конкретизації цієї сутності. Така роль юридичних фактів забезпечена їх системоутворюючою та правоутворюючою функціями¹. Тобто, механізм правового регулювання здійснює свою дію за допомогою юридичних фактів, значення яких зводиться до того, щоб забезпечити перехід від однієї стадії правового регулювання до іншої. Звісно, юридичні факти є досить суттєвим компонентом права і «рушійним чинником» функціонування всього механізму правового регулювання, але носять лише допоміжний характер, адже їх роль полягає у забезпеченні настання правових наслідків, виконання якої можливе тільки в поєднанні з нормою закону.

Слід зазначити, що робити висновок про виконання юридичними фактами лише регулятивної та системоутворюючої функції не доцільно. З огляду на матеріальний зміст, юридичні факти мають і соціально-економічну значимість, адже вони забезпечують зв'язок реальних життєвих обставин і норм права як загальної основи виникнення юридичних фактів і правовідносин, всіх елементів правового механізму між собою. Встановлення зв'язків між елементами, а також в структурі самих

¹ Шафалович, А.А. (2013). Новации в теории юридических фактов в свете развития правовой системы Республики Беларусь. *Научные труды Белорусского государственного экономического университета: юбилейный сборник*. Минск: БГЭУ, 536.

елементів – головне функціональне призначення юридичних фактів, завдяки чому приводиться в дію механізм правового регулювання та досягаються кінцеві цілі регулюючого впливу права.

Важливим питанням у дослідженні юридичних фактів в системі правового регулювання страхових відносин є їх загально визнана класифікація за вольовим критерієм, яка також не має одностайності у поглядах вчених-юристів. Згідно теорії права юридичними фактами можуть бути як дії, так і події (відносні чи абсолютні)¹. Проте варто відмітити, що настання тієї чи іншої події не обов'язково повинне мати певні правові наслідки. Подія матиме юридичне значення для появи та функціонування страхових правовідносин лише після визнання її юридично значимою суб'єктом права. Тобто у тих випадках, коли процес правового регулювання викликаний подіями, останні залишаються лише матеріальними умовами, не входячи у такому вигляді в юридичний факт. Отже, підставою трансформації страхових правовідносин є юридичні факти представлені саме вольовими актами суб'єктів права.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що визначаючи поняття юридичного факту, потрібно відштовхуватися від розуміння його як реальної життєвої обставини, з якою пов'язане виникнення правових наслідків для учасників страхових правовідносин. Враховуючи матеріально-ідеальну природу юридичних фактів, до основних їхніх ознак слід віднести: по-перше, закріплення в нормі права абстрактної моделі тієї обставини, з настанням якої пов'язані конкретні правові наслідки; по-друге, фактичне (реальне) настання цієї життєвої обставини; по-третє, можливість породжувати правові наслідки. А отже, юридичні факти в механізмі правового регулювання страхових правовідносин – це конкретні життєві обставини, які в силу норм права слугують підставою появи та функціонування страхових правовідносин, а також конкретизації суб'єктивних прав і обов'язків учасників цих відносин.

Роль юридичних фактів полягає в тому, що за їх допомогою забезпечується дія механізму правового регулювання страхових правовідносин. Юридичні факти у всіх випадках є умовами здійснення норм права, адже норма права становить основу правового регулювання, а юридичний факт, в свою чергу, є чинником правового впливу, здатний забезпечити рух правової норми. Страхові правовідносини, моделі яких закладено у відповідних правових нормах, знаходять свою практичну реалізацію, зазнають змін або припинення лише за умови настання конкретних юридичних фактів, передбачених вказаними правовими нормами.

Не зважаючи на те, що юридичні факти мають лише допоміжний функціональний характер, вони посідають чільне місце в системі правового регулювання, оскільки є тими правовими інструментами, які забезпечують регламентаційний вплив норм права, беруть участь у формуванні законодавства і практики його застосування, а також значною мірою задають їм правильний вектор та впливають на їх ефективність.

References:

1. Kelman, M.S. (2016). *Zahalna teoriya derzhavy i prava: pidruchnyk* [General theory of state and law: textbook]. Kyiv: Kondor-Vydavnytstvo, 416. [in Ukrainian].
2. Kozlovska, L.V. (2015). Funktsiyi yurydychnykh faktiv u dynamitsi pidstav spadkovykh pravovidnosyn [Functions of legal facts in dynamics of reasons for hereditary legal relations]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Scientific bulletin of Uzhorod National University], no. 30, 133-134. [in Ukrainian].
3. Kozyubra, M.I. (2015). *Zahalna teoriya prava: pidruchnyk* [General theory of law: textbook]. Kyiv: Vaite, 233. [in Ukrainian].
4. Kostuba, A.V. (2011). Ponyattya yurydychnykh faktiv ta yikh oznaky v tsyvil'nomu pravi Ukrainy [The concept of legal facts and their features in the civil law of Ukraine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* [Journal of Kyiv University of Law], no. 1, 169. [in Ukrainian].
5. Melnyk, O.H. (2015). Ponyattya yurydychnykh faktiv yak pidstav vynykennya, prypynennya ta transformatsiyi pravovykh vidnosyn u sferi realizatsiyi sudovoyi vlady [The concept of legal facts as the basis of origin, termination and transformation of legal relations in the sphere of judiciary implementation]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Scientific bulletin of Uzhorod National University], no. 33, 34. [in Ukrainian].
6. Petryshyn, O.V., Pohrebnyak S.P., Smorodynskyy V.S. ta in. (2014). *Teoriya derzhavy i prava: pidruch. dlya stud. yuryd. vyshch. navch. zakl.* [The theory of state and law: textbook for students of law schools]. Kharkiv: Pravo, 240. [in Ukrainian].
7. Sobchuk, Yu.H. (2012). Yurydychni fakty v mekhanizmi pravovoho rehulyuvannya vidnosyn neplatospromozhnosti bankiv [Legal facts in the mechanism of legal regulation of relations of insolvency of banks].

¹ Козюбра, М.І. (2015). *Загальна теорія права: підручник*. Київ: Ваїте, 233.

Pravovyy visnyk Ukrayinskoyi akademiyi bankivskoyi spravy [Legal bulletin of Ukrainian Academy of banking business], no. 1(6), 106. [in Ukrainian].

8. Tykhomyrov, O.O., Mikulina, M.M., Ivanov, Yu.A. ta in. (2016). *Teoriya derzhavy i prava: navch. posib. dlya pidhot. fakhivtsiv z informatsiyanoi bezpeky*. [The theory of state and law: textbook for training information security specialists]. Kyiv: Kondor-Vydavnytstvo, 193. [in Ukrainian].

9. Shafalovich, A.A. (2013). *Novacii v teorii juridicheskikh faktov v svete razvitija pravovoj sistemy Respubliki Belarus*. [Innovations in the theory of legal facts in the light of the development of the legal system of the Republic of Belarus]. *Nauchnye trudy Belorusskogo gosudarstvennogo jekonomicheskogo universiteta: jubilejnyj sbornik* [Scientific works of Belarus public economic university: jubilee volume], Vyp. 6.. Minsk: BGJeU, 532-537. [in Russian].

10. Shyshka, R.B. (2015). *Hospodarsko-pravove rehulyuvannya suspilnykh vidnosyn v Ukrayini: monohrafiya* [Commercial and legal regulation of social relations in Ukraine: monograph]. Kyiv: «MP Lesya», 60. [in Ukrainian].

11. Shopina, I.M. (2011). *Administrativno-pravove rehulyuvannya orhanamy vnutrishnikh sprav Ukrayiny: monohrafiya* [Administrative and legal regulation by internal affairs bodies of Ukraine: monograph]. Kyiv: «MP Lesya», 149. [in Ukrainian].